

decyzji. Inna sprawa, iż praktycznie rzecz biorąc o układzie stosunków na terenie kancelarii decydowały indywidualne predyspozycje obu jej kierowników.

W zakończeniu jeszcze dwie zupełnie uboczne uwagi. Z punktu widzenia czytelności pracy należało wprowadzić objaśnienia mało znanych określeń, jak na przykład „sekundogenitura” (s. 12). A już pośpiechem chyba należy tłumaczyć informację (s. 12), że praca składa się z czterech rozdziałów, skoro nieco dalej czytamy, że z pięciu.

Są to jednak — jak już zaznaczyliśmy — uwagi drugorzędne lub zgoła marginesowe czy dyskusyjne, które nie zaprzeczają walorom rozprawy Zygmunta Borasa.

Marceli Kosman

Ziemie Zachodnie w granicach Macierzy. Drogi integracji. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1966, 408 ss.

Wydawnictwo Poznańskie wystąpiło przed kilku laty z inicjatywą przygotowania na rocznicę Tysiąclecia Państwa Polskiego i Dwudziestolecia Ziem Zachodnich w Polsce Ludowej książki, która by wysiłkiem zespołu autorskiego złożonego ze specjalistów z różnych dziedzin przedstawiała w syntetycznym, ale i wielopłaszczyznowym ujęciu, zagadnienie integracji Ziem Zachodnich z Macierzą. Pomysł ten podchwycyony został w naukowym środowisku poznańskim, w którym zagadnienia Ziem Zachodnich zajmują poczesne miejsce w całokształcie problematyki badawczej. Powołano Komitet Redakcyjny w składzie: Gerard Labuda (przewodniczący), Edmund Makowski, Władysław Markiewicz, Jerzy Ziółek i Janusz Ziółkowski. Nawiązano kontakt i przyciągnięto do współpracy badaczy zajmujących się problematyką całości Ziem Zachodnich, jak i specjalistów zagadnień poszczególnych regionów. W rezultacie powstała książka napisana przez 18 autorów, obejmująca 408 stron druku, 200 zdjęć oraz wiele rycin i wykresów i prezentująca się wzorowo pod względem graficznym. Warto dodać, że jubileuszowa pozycja ukazała się zgodnie z kalendarzem obchodów rocznicowych — w maju 1966 r.

Taka jest, w najkrótszych słowach, historia książki pt. *Ziemie Zachodnie w granicach Macierzy*. Przejdźmy obecnie do zaprezentowania jej układu i treści. Całość podzieloną na cztery zasadnicze części (do których dochodzi jeszcze bibliografia oraz streszczenia w języku angielskim) otwiera przedmowa G. Labudy. Autor przedmowy podkreśla, że wszystkie artykuły i rozprawy składające się na opublikowane dzieło

„przenika pogląd o całkowitym, dokonanym już zespoleniu tych ziem z resztą ziem Polski. Zestawienie dwudziestoletniego wysiłku polskiego społeczeństwa celem zagospodarowania Ziem Zachodnich wykazuje także różnorodność dróg i metod, jakimi realizowało się początkowo samo włączanie, następnie zespalandanie, wreszcie ujednoczenie wszystkich ziem polskich — starych — w jeden nierozwalny, dziś już wyrównany i wzajemnie się uzupełniający organizm” (s. 7).

Część pierwsza dzieła, zatytułowana *Etapy integracji* i analizująca proces włączania Ziem Zachodnich w jednolity organizm gospodarczy i społeczny Polski, z położeniem nacisku na aktualny stan tego procesu, zawiera dwie rozprawy: ekonomiczną i socjologiczną. K. Secomski w artykule pt. *Ziemie Zachodnie w organizmie gospodarczym Polski* zwraca uwagę, że w pierwszym dziesięcioleciu Polski Ludo-

wej, tj. mniej więcej do 1955 r., istniała odrębność gospodarcza Ziem Zachodnich; chociaż jeszcze nieraz akcentuje się specyficzną problematykę Ziem Zachodnich, nie można analizować obecnie oraz w perspektywie lat nadchodzących zagadnień społeczno-gospodarczych Ziem Zachodnich inaczej, jak tylko na tle całokształtu ekonomiki narodowej. Autor analizuje ogólny wkład całej gospodarki narodowej w odbudowę i rozbudowę potencjału ekonomicznego Ziem Zachodnich w okresie dwudziestolecia, stwierdzając, że w rezultacie stworzenia całkowicie nowych gałęzi przemysłu oraz kapitalnej rozbudowy przemysłu ciężkiego powstał z gruntu nowy, a przy tym nowoczesny potencjał produkcyjny. Części składowe majątku narodowego na obszarze Ziem Zachodnich uległy istotnym przeobrażeniom. Autor ocenia, iż już na przełomie lat 1962—1963 wartość majątku trwałego składała się w połowie ze środków trwałych przejętych w 1945 r. a w połowie z majątku powstałego po wyzwoleniu, natomiast od 1963 r. rośnie stale i wydatnie udział nowych, często o wysokim poziomie technicznym, środków trwałych.

„Ze zbudowanych po wojnie i stale powiększanych nowych części składowych majątku narodowego płynie coraz szerszym strumieniem nowa produkcja materialna, tworząc podstawy warunków materialnych ludności Ziem Zachodnich oraz stanowiąc oparcie dla wysokiej dynamiki wzrostu gospodarczego w perspektywie lat następnych” (s. 24).

W rozprawie pt. *Przeobrażenia społeczne na Ziemiach Zachodnich* W. Markiewicz analizuje podstawowe procesy społeczne, jakie dokonywały się na ziemiach odzyskanych — i w całym kraju — w związku z powrotem Ziem Zachodnich do Polski. Artykuł zawiera rozważania i wnioski na temat roli świadomości społecznej w procesie osadnictwa, przebiegu i rezultatów adaptacji oraz integracji ziem odzyskanych z resztą kraju. Bardzo interesujące są myśli, jakie snuje autor na temat wpływu Ziem Zachodnich na przemiany w świadomości narodowej. W. Markiewicz stwierdza, że nowe ukształtowanie granic po wojnie i dwudziestolecie polskiego panowania na Ziemiach Zachodnich spowodowało zmiany w postawach, świadomości i wzorach społecznych całego narodu — zarówno tej części ludności, która osiedliła się na zachodzie, jak i tej, która mieszka w innych regionach kraju. Zmiany te dotyczą: po pierwsze — stosunku ludności do faktu powrotu Ziem Zachodnich w sensie ugruntowania się przeświadczenia o nieodwracalności tego faktu i niezbędności Ziem Zachodnich dla pomyślnego rozwoju kraju; po drugie — stosunku do własnej historii, oceny roli i miejsca Polski w świecie współczesnym, „poddania krytycznej ocenie tradycyjnych schematów politycznych, zwłaszcza tego, który zwykło się określać mianem jagiellońskiej orientacji” (s. 26). Autor zauważa trafnie, że dla narodu polskiego Ziemie Zachodnie stały się niemal takim samym symbolem jedności jak stolica kraju, hymn narodowy i inne szczególnie wysoko cenione pamiątki narodowe. Przy tym zjawisko to łączy się bardzo ściśle z problemem stosunków polsko-niemieckich. „Stosunek do granicy na Odrze i Nysie — pisze autor — stanowi dla „statystycznego” Polaka kryterium, według którego przywykł on odróżniać przyjaciół od wrogów. Uznanie tej granicy przez Niemiecką Republikę Demokratyczną przyczyniło się do przewyciężenia w świadomości narodowej stereotypu Niemca — odwiecznego wroga Polski i zapoczątkowało nowy okres w historii stosunków między obydwojma narodami” (ss. 26—27).

Część druga książki, zatytułowana *Warunki powrotu*, zawiera prace ośmiu autorów poświęcone dziejom Ziem Zachodnich i ich objęciu przez władze i ludność polską po II wojnie światowej. G. Labuda przedstawia tysiąc lat historii Ziem Zachodnich, wyjaśniając w syntetycznym wykładzie warunki, w jakich następowało włączenie Ziem Zachodnich do państwa polskiego u zarania jego dziejów, następnie omawia przyczyny alienacji tych ziem, etapy zaborów, czynniki budzenia się świadomości narodowej wśród ludności i fazy przemian narodowych na tych ziemiach,

wreszcie zależności między rewolucją społeczną w Europie wschodniej a powrotem Ziemi Zachodnich do Macierzy. Autor oświetla dzieje Ziemi Zachodnich w powiązaniu z zagadnieniem kształtowania się i rozwoju polskiej wspólnoty państwowej, kulturalnej i narodowej, z rozwojem i rozmieszczeniem sił wytwórczych oraz istnieniem i zmienianiem się układu sił politycznych w Europie środkowej.

„Rewolucja społeczna i dwie imperialistyczne wojny przyspieszyły powrót społeczeństwa polskiego do jego prastarych, macierzystych ziem nad Odrą i Nysą — pisze autor w zakończeniu swego artykułu. — Zmiana kierunku rozwojowego przygotowywała się już od połowy XIX wieku drogą powolnych zmian etnicznych i demograficznych. Bez współdziałania czynnika społecznego i politycznego zapoczątkowane wówczas zmiany pozostałyby, być może, jedną z wielu możliwości, jakie stale przed nami stawia historia. W wyniku I wojny światowej Polska odrodziła się na swej granicy zachodniej w rozmiarach z r. 1772, w wyniku układów poczdamskich z r. 1945, kończących II wojnę światową, Polska odzyskała swą granicę z czasów Bolesława Chrobrego z około roku tysięcznego” (s. 73).

Następni autorzy omawiają przebieg powrotu Polski na Ziemię Zachodnie. T. Rawski opisuje wyzwolenie tych ziem przez wojska radzieckie i polskie. C. Pili-chowski omawia koncepcje i decyzje polityczne, które doprowadziły do objęcia, zasiedlenia i zagospodarowania Ziemi Zachodnich, przypominając dwie orientacje powrotu Polski na Ziemię Zachodnie, programy polskiej lewicy i polskiej prawicy oraz stosunek do zachodniej granicy polskiej trzech głównych mocarstw: ZSRR, USA i W. Brytanii. W artykule A. Klafkowskiego znajdujemy prawnicze rozważania na temat: *Umowa poczdamska a granice Polski*. Autor dochodzi do wniosku, że umowa poczdamska jest decydującym aktem prawnym w zakresie uregulowania granic terytorium niemieckiego po wojnie i że cztery mocarstwa okupacyjne, działając w imieniu Narodów Zjednoczonych, oddały Ziemię Zachodnie pod suwerenne władztwo Polski, inaczej mówiąc — wykonały one w ten sposób cesję tego terytorium na rzecz Polski, czyli dokonały traktatowego przejścia części terytorium jednego państwa pod władztwo drugiego państwa (s. 108). Umowy zawarte między NRD i Polską odnośnie do granicy polsko-niemieckiej są skonkretyzowaniem postanowień terytorialnych umowy poczdamskiej i regulują administrację stosunków na tej granicy. Kolejne cztery artykuły opisują objęcie ziem nadodrzańskich i nadbałtyckich w 1945 r.: Opolszczyzny i Dolnego Śląska (Stanisław Ziemia), Ziemi Lubuskiej (Jan Wąsicki), Pomorza Zachodniego (Piotr Zaremba), Mazur i Warmii oraz Pomorza Gdańskiego (Bohdan Wilamowski).

Część trzecia, najobszerniejsza, bo licząca blisko 200 stron druku, przy tym najbardziej „materiałowa”, nosi tytuł *Odbudowa i zagospodarowanie*. Znajdujemy w niej szczegółowe dane, opisy i analizy dotyczące repolonizacji, uruchamiania, rekonstrukcji i rozbudowy poszczególnych dziedzin życia na Ziemiach Zachodnich. J. Ziółkowski omawia zasiedlenie Ziemi Zachodnich, Józef Kokot — odbudowę i rozbudowę przemysłu ciężkiego. Dwudziestolecie gospodarki morskiej poświęcone są dwa artykuły: B. Kasprowicza na temat regionu gdańskiego i S. Darskiego o regionie szczecińsko-koszalińskim. W tej części omówiono też pozostałe dziedziny: wieś i rolnictwo (W. Misiuna), warunki mieszkaniowe, zdrowotne i bytowe (W. Kawalec), wczasy i turystykę (S. Zajchowska), oświatę, naukę i kulturę (M. Szczaniecki).

Część czwarta: *Spojrzenie w przyszłość*, zawiera dwa artykuły: K. Secomskiego, *Perspektywy rozwoju gospodarczego*, w którym autor, w oparciu o analizę trzech elementów: bogactw naturalnych, intensywnego uprzemysławiania i silnej bazy kadrowej, wskazuje na wielkie możliwości w zakresie wysokiej dynamiki rozwoju potencjału ekonomicznego Ziemi Zachodnich oraz rozprawę J. Ziółkowskiego pt. *Perspektywy rozwoju demograficznego i społecznego*. W tym ostatnim artykule

autor podkreśla, że ze względu na wchodzenie w wiek aktywności biologicznej licznych roczników urodzonych po 1945 r., Ziemie Zachodnie — w porównaniu z innymi częściami Polski — pozostaną nadal „młode” i ten swój „młody” charakter będą nieustannie odnawiać. Jest to konsekwencja struktury ludności osiedleńczej z pierwszych lat powojennych, w której przeważali młodzi przesiedleńcy z Polski tzw. centralnej (w 1950 r. — 49,1% ogółu ludności Ziemi Zachodnich). „Młodość” jest szczególnie rysem społeczeństwa zamieszkałego na Ziemiach Zachodnich, wywołuje już teraz doniosłe skutki i ważyć będzie coraz silniej w dziedzinie rozwoju społeczno-gospodarczego. Proces modernizacji społecznej, socjopsychicznego zurbanizowania, pogłębiania się kwalifikacji ogólnych i technicznych, wystąpił najsilniej właśnie wśród młodego pokolenia. Toteż, jak przewiduje autor w zakończeniu artykułu — i książki jednocześnie —

„Młodość Ziemi Zachodnich spowoduje — podobnie zresztą jak to powoduje już teraz — iż całe życie na tych obszarach ulegnie ogromnemu zdynamiczowaniu. Przejawiać się to może tak w dziedzinie gospodarki, jak nauki i kultury. Ziemie Zachodnie mają wszelkie szanse na to, by stać się ośrodkami atrakcji w skali ogólnonarodowej, by odegrać rolę przodowniczą w kształtowaniu wzorców cywilizacyjnych życia, w formowaniu się typu nowego Polaka — członka socjalistycznego społeczeństwa, społeczeństwa przemysłowego i zurbanizowanego” (s. 372).

Oceniając znaczenie publikacji od strony merytorycznej, należy skonstatować, że — jak wynika z powyższego przeglądu treści — żaden istotnie ważny problem Ziemi Zachodnich nie został tak pominięty. Książka zawiera nawet opracowanie takiej dziedziny, która dotychczas nie we wszystkich publikacjach zbiorowych o Ziemiach Zachodnich była uwzględniana. Myślę o interesującej rozprawie na temat wczasów i turystyki, należącej do stosunkowo młodej gałęzi wiedzy nazwanej geografią turystyczną (lub turyzmem).

Ta generalna ocena nie odnosi się rzecz jasna do bardziej szczegółowych kwestii, informacji i danych: tu i ówdzie odczuwa się brak pewnych wiadomości, czy nawet podkreślenia niektórych zagadnień. Wynika to oczywiście z faktu, że objętość książki ma swoje granice, a także i z drugiej okoliczności, że jest to praca zbiorowa, pisana przez wielu autorów niezależnie od siebie, a zatem idealne skoordynowanie treści poszczególnych opracowań i narzucenie bardziej szczegółowych wymogów autorom było naturalnie rzeczą niemożliwą. Pewien „indywidualizm” autorów w sposobie ujęcia podobnych tematów wyszedł książce na dobre: myślę tu o kolejnych rozdziałach opisujących objęcie przez Polskę regionów Ziemi Zachodnich. Choć temat jest identyczny, konstrukcja tych opracowań jest różna, gdyż każdy region miał swoje specyficzne problemy. Specyfiką powrotu Polski na Opol-szczyznę była obecność na miejscu masy ludności rodzimej i udział Katowickiego w przejmowaniu i zagospodarowaniu tych terenów; specyfiką Ziemi Lubuskiej był udział Wielkopolski w uruchamianiu życia i tworzeniu administracji a także aktywność ludności rodzimej Babimojszczyzny i Ziemi Międzyrzeckiej; specyfiką Pomorza Zachodniego były m. in. zmienne koleje Szczecina w pierwszym okresie i dłuższy niż gdzieindziej czas ustalania granicy w rejonie północno-zachodnim. Autorzy słusznie wydobyli te swoiste momenty okresu pionierskiego, może nawet niekiedy — jak w przypadku opisu Ziemi Lubuskiej — nadmiernie zawężając problematykę ze szkodą dla całości obrazu (np. wydaje się, że w podrozdziale o zasiedleniu i zagospodarowaniu Ziemi Lubuskiej, w którym omówiono tylko rolę Wielkopolan, należało uwzględnić udział repatriantów, który był znaczny¹).

¹ Por. choćby sprawozdanie H. Barańskiego, *Ziemia Lubuska*, przedstawione na III Sesji Rady Naukowej dla Zagadnień Ziemi Odzyskanych. W: *Problemy regionalne osadnictwa rolniczego*. Biuro Studiów Osadniczo-Przesiedleńczych, z. IV, Kraków 1947.

Powstaje pytanie, dla kogo ta książka, ogarniająca tak szeroką problematykę, przygotowana z dużym nakładem pracy i z udziałem wybitnych specjalistów, jest przeznaczona? Tutaj nasuwają się pewne wątpliwości. Omawiana publikacja bowiem, z całym swym bogactwem zawartości treściowej i jednocześnie b. wysokim nakładem (10 000 egz.) nie posiada zdecydowanie konsekwentnego, jednolitego charakteru. Niewątpliwie założeniem Redakcji i Wydawnictwa było zobrazowanie bilansu dwudziestolecia Polski Ludowej na Ziemiach Zachodnich, oświetlenie procesu integracji w sposób naukowy, ale jednocześnie umożliwiający dotarcie książki do szerokiego odbiorcy. W tym celu zrezygnowano z rozbudowanego aparatu naukowego, dano atrakcyjną szatę graficzną i moc zgranych z treścią książki ilustracji. Jednakże ani skromny aparat, ani duży nakład nie mogą nas zmylić: większość opracowań zawiera analizę *par excellence* naukową, stanowiącą poważny krok naprzód w rozpoznaniu problematyki badawczej Ziem Zachodnich, dającą nowe ujęcie i nową interpretację omawianych faktów i zjawisk, wzbogacającą naszą wiedzę o procesach dokonujących się na Ziemiach Zachodnich. W tym sensie trudno tę publikację klasyfikować i oceniać jako popularnonaukową. Z drugiej strony jednak znajdziemy w tej książce także artykuły, których autorzy ograniczyli się bądź do streszczenia rezultatów dawniejszych badań, bądź do powtórzenia, z minimalnymi tylko zmianami, dawniej już drukowanych przez siebie rozpraw, nie uwzględniając nawet nowszych publikacji i badań z omawianej dziedziny. W rozdziale o zasiedleńiu Ziem Zachodnich można było np. uwzględnić wyniki badań, prowadzonych zarówno przez socjologów, jak historyków, żeby wymienić tylko prace S. Banasiaka, Z. Dulczewskiego, K. Kerstenowej czy M. Orzechowskiego.

Mimo tych czy innych drobnych niekonsekwencji w treści (należących jednak — jak powiedziano — do zwykłych cech niemal każdej pracy zbiorowej), a także w konstrukcji książki (nie jest np. jasne, dlaczego pierwsza część ekonomiczno-socjologiczna pt. *Etapy integracji* wyprzedza część drugą, historyczną pt. *Drogi powrotu* i trzecią pt. *Odbudowa i zagospodarowanie*), w całości wydawnictwo *Ziemię Zachodnie w granicach Macierzy* zasługuje na wysoką ocenę. Przygotowanie publikacji będącej nie tylko udaną próbą podsumowania dwudziestoletniego dorobku nauki o Ziemiach Zachodnich, ale również nowym, przekonującym ujęciem całości kształtu problematyki ze stanowiska podstawowego i wiążącego wszystkie rozwiązania motywu przewodniego: integracji Ziem Zachodnich z całym krajem, jest osiągnięciem wydawniczym o wyjątkowym znaczeniu, a zarazem stanowi przykład tak pożądanego i obecnie często postulowanego wzajemnego uzupełniania się i współpracy nauk społecznych w badaniach nad określonym obszarem tematycznym.

Andrzej Kwilecki

Tu jest mój dom. Pamiętniki z Ziem Zachodnich i Północnych. Wstęp — Józef Chałasiński. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1965, 702 ss.

Książka *Tu jest mój dom* jest drugim tomem cyklu pamiętników ukazujących się w Ludowej Spółdzielni Wydawniczej pod ogólnym tytułem *Młode pokolenie wsi Polski Ludowej*. Przewodniczącym Komitetu Redakcyjnego jest socjolog Józef Chałasiński, wybitny znawca zagadnień społecznych wsi polskiej, autor *Młodego pokolenia chłopów* wydanego w okresie międzywojennym. Pamiętniki publikowane w ramach cyklu *Młode pokolenie wsi Polski Ludowej* pochodzą z konkursu ogłoszonego w grudniu 1961 r. przez Związek Młodzieży Wiejskiej przy współudziale